

РОЗДІЛ 4 ВІТЧИЗНЯНИЙ
І ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД
РОЗВИТКУ ОСВІТИ

УДК 37:355.58(091) 1970/1980"

Богданов Е. П.

ORCID 0000-0002-4559-3052

Аспірант кафедри педагогіки та освітнього менеджменту
КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти» Херсонської обласної ради
(Херсон, Україна) E-mail: a7591761@gmail.com

**ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ З ПИТАНЬ ЦИВІЛЬНОЇ ОБОРОНИ
В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ УКРАЇНИ (70-80-і роки ХХ століття)**

Нові суспільні виклики, пов'язані з питаннями державної безпеки, захисту населення, усвідомлення потреби застосовувати засоби індивідуального та особистого захисту в умовах військової нестабільності обумовлюють зростання уваги до військово-патріотичного виховання молоді та необхідність актуалізації продуктивних надбань минулого століття з окреслених питань, оскільки країна мала значні напрацювання, які варто адаптувати до сучасних умов.

***Мета статті** – актуалізація досвіду просвітницької діяльності з питань цивільної оборони (70-80-і роки ХХ століття) в контексті військово-патріотичного виховання та підвищення рівня захисту населення в умовах нестабільності.*

***Методологічною основою** є принципи єдності історичного і логічного, послідовності, наступності, зв'язку теорії з практикою.*

***Наукова новизна** полягає в актуалізації продуктивних ідей 70-80-х років ХХ століття щодо здійснення військово-патріотичного виховання молоді, зокрема через проведення просвітницької діяльності з питань цивільної оборони з акцентуванням уваги на певних умовах, за яких ця діяльність буде ефективною.*

***Висновки.** Актуалізація досвіду просвітницької діяльності з питань цивільного захисту та ретрансляція його на сучасну практику військово-патріотичного виховання молоді дозволяє значно підвищити як рівень захисту населення в умовах нестабільності, так і рівень громадянської відповідальності, оскільки, на жаль, має місце ситуація відсторонення молоді від реалій, в яких перебуває українська держава та підміна свідомого сприйняття дійсності на промоакції та рекламні сюжети, що породжує децю неадекватне сприйняття існуючих загроз та викликів щодо власної безпеки та безпеки оточуючих; а інколи навіть несвідоме створення ситуації нестабільності та ризиків.*

***Перспективами** подальших досліджень визначаємо окреслення ідеологічної складової просвітницько-педагогічної діяльності з питань цивільного захисту населення.*

***Ключові слова:** просвітницька діяльність, цивільна оборона, заклади освіти, захист населення, військово-патріотичне виховання.*

Постановка проблеми. Нові суспільні виклики, пов'язані з питаннями державної безпеки, захисту населення, усвідомлення потреби застосовувати засоби індивідуального та особистого захисту в умовах військової нестабільності обумовлюють зростання уваги до військово-патріотичного виховання молоді та необхідність актуалізації продуктивних надбань минулого століття з окреслених питань, оскільки країна мала значні напрацювання, які варто адаптувати до сучасних умов.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання цивільної оборони в контексті забезпечення захисту населення та підготовки фахівців є предметом таких сучасних дисертаційних досліджень: Я. Ільчишин (Організаційно-педагогічні умови виховання професійного обов'язку майбутніх фахівців цивільного захисту), Н. Кибальна (Виховання професійної відповідальності майбутніх фахівців цивільного захисту), Ю. Ненько (Теоретико-методологічні засади професійно орієнтованої комунікативної підготовки майбутніх офіцерів служби цивільного захисту), В. Покалюк (Система підготовки кваліфікованих робітників до професійної діяльності в Оперативно-рятувальній службі цивільного захисту), О. Прошкуратов (Управління розвитком професійно-педагогічної компетентності працівників сфери цивільного захисту в системі післядипломної освіти), Ю. Таймасов (Теоретичні і методичні засади підготовки майбутніх фахівців служби цивільного захисту до самозбереження у професійній діяльності), Г. Хлипавка (Формування соціальної компетентності майбутніх офіцерів служби цивільного захисту України в процесі професійної підготовки), Є. Школяр (Формування психологічної готовності у майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби цивільного захисту), ін. та репрезентовано на шпальтах спеціалізованого наукового видання «Науковий збірник Інституту державного управління у сфері цивільного захисту» [4]. Зазначимо, що історична ретроспекція розвитку системи цивільного захисту, зокрема в контексті здійснення просвітницької діяльності не була предметом спеціального дослідження. Не претендуючи на всебічний історичний аналітичний огляд, акцентуємо увагу на просвітницькій компоненті.

Метою статті визначаємо актуалізацію досвіду просвітницької діяльності з питань цивільної оборони (70-80 роки ХХ століття) в контексті військово-патріотичного виховання та підвищення рівня захисту населення в умовах нестабільності.

Методологічною основою є принципи єдності історичного і логічного, послідовності, наступності, зв'язку теорії з практикою.

Наукова новизна полягає в актуалізації продуктивних ідей 70-80-х років ХХ століття щодо здійснення військово-патріотичного виховання молоді, зокрема через проведення просвітницької діяльності з питань цивільної оборони з акцентуванням уваги на певних умовах, за яких ця діяльність буде ефективною.

Результати дослідження. Питання обороноздатності держав, які позиціонувались у другій половині ХХ століття на світовому рівні як країни-лідери, визначалось пріоритетним та, відповідно, вимагало широкомасштабних заходів щодо ідеологічного, просвітницько-пропагандистського забезпечення, обов'язкового військово-патріотичного виховання молоді та залучення усіх верств населення до набуття відповідних знань і умінь щодо індивідуального та особистого захисту в умовах можливої небезпеки.

70-80-і роки ХХ століття відзначились видруком в Українській РСР значної кількості навчальних, методичних та науково-популярних напрацювань в сфері цивільного захисту, розроблених провідними фахівцями в сфері військової та цивільної оборони Міністерства народної освіти Української РСР та Товариства «Знання України», зміст яких спрямовано на здійснення просвітницької роботи з як з учнівською молоддю [1; 2; 3; 5], так і з працюючим населенням країни. Здійснимо контент-аналіз окремих напрацювань, які варто адаптувати до вимог і викликів сучасності. Безсумнівною перевагою більшості напрацювань є організаційно-методичний блок, який містить указівки щодо підготовки до занять з цивільної оборони та використання наочності, яку розробляли та затверджували з урахуванням рекомендацій фахівців як з ідеологічного, так і з освітнього супроводу цивільного захисту населення (більшість видруків розроблено та схвалено до друку радою Центрального інституту удосконалення учителів оборони Міністерства народної освіти Української РСР; відділом військової та цивільної оборони Міністерства народної освіти Української РСР; Штабом цивільної оборони Української РСР; Міністерством вищої і спеціальної освіти УРСР).

У методичних вказівках зазначеного періоду наголошувалось, що керівник з цивільної оборони має не лише ознайомлювати з теоретичним матеріалом та завданнями цивільного захисту, а й організувати і брати участь у заходах на об'єктах з урахуванням їх особливостей. Відповідно до особливостей 70-80-х років значна увага приділялась навчанню комплексу заходів вів ураження ядерною, хімічною та біологічною зброєю (останні пункти не втратили актуальності і у 20-х роках ХХІ століття в умовах пандемії). Наголосимо на комплексному характері заходів, що передбачає: своєчасне оповіщення населення про можливість нападу; розосередження та евакуація населення з крупних міст; забезпечення населення засобами індивідуального захисту; будівництво сховищ; захист продовольства, води, створення продовольчих, медичних та інших запасів у місцях розосередження та евакуації; організація радіаційного, хімічного і біологічного спостереження, розвідки та лабораторного контролю; всезагальне обов'язкове навчання населення способам захисту від зброї масового ураження; підготовка та оснащення формувань цивільної оборони; проведення санітарно-гігієнічних, профілактичних і протиепідеміологічних заходів; підготовка і проведення рятувальних заходів [1, с. 7-8].

Наголосимо на повномасштабному комплексі наочного супроводу занять (так званих плакатів цивільної оборони) з відповідним роз'яснювальним інформаційним забезпеченням, опанування якого було обов'язковим для усіх верств населення внаслідок обов'язковості навчання населення способам захисту від зброї масового ураження, що передбачало такі тематичні напрями: Будова речовини. Радіоактивність, ізотопи, ядерна реакція. Ядерна зброя та її уражаючі фактори. Хімічна зброя. Біологічна зброя. Засоби захисту органів дихання. Засоби захисту шкіри. Укриття та протирадіаційні укриття. Захист продуктів харчування та води від зброї масового ураження. Прилади радіаційної та хімічної розвідки. Дії населення за сигналами цивільної оборони. Евакуація та розосередження населення. Самопоміч та взаємодопомога при ураженнях. Рятувальні роботи. Знезараження території, приміщення, одягу та взуття. Санітарна обробка людей. Ветеринарна обробка тварин та захист сільськогосподарських культур [1].

Найбільш повний комплект плакатів та відповідного інформаційного супроводу, на нашу думку, було видруковано за рекомендацій Штабу цивільної оборони Української РСР в якості наочного посібника при вивченні Програми цивільної оборони на об'єктах народного господарства, в установах та навчальних закладах та Міністерства вищої і спеціальної освіти УРСР в якості наочного посібника для студентів вузів (застосовано тогочасне скорочення, нині – закладів вищої освіти) та учнів середніх спеціальних навчальних закладів [3]. Окреслимо основні тематичні напрями: Збройні Сили – надійний страж мирної праці радянського народу. Завдання цивільної оборони. Схема організації цивільної оборони на об'єкті народного господарства. Ядерні засоби нападу. Уражаючі фактори ядерного вибуху. Ударна хвиля. Світлове випромінювання. Проникна радіація. Радіоактивне зараження. Електромагнітний імпульс та захист від нього. Нейтронна зброя та особливості захисту від неї. Хімічна зброя. Бактеріологічна (біологічна) зброя. Звичайні засоби ураження та захист від них. Колективні засоби захисту. Засоби індивідуального захисту органів дихання. Спеціальні засоби захисту шкіри. Розосередження та евакуація населення. Збірний евакуаційний пункт. Дії населення за сигналами цивільної оборони. Особливості захисту дітей та обов'язки дорослих з їх захисту. Заходи щодо підвищення захисних властивостей дома (квартири). Світломаскування житлових та виробничих приміщень. Захист продуктів харчування, води та водних джерел від радіоактивних та отруйних речовин, бактеріологічних (біологічних) засобів. Захист сільськогосподарських тварин від зброї масового ураження. Захист фуража від радіоактивного зараження. Рятувальні та невідкладні роботи. Санітарна обробка при зараженні. Деактивація продуктів харчування та води; одягу та взуття. Перша медична допомога тощо [3]. Зазначені тематичні напрями відповідають Програмі підготовки робітників, службовців та колгоспників з цивільної оборони, розрахованої на трирічний термін навчання (затверджена 10.10.1982). Зауважимо, що після аварії на Чорнобильській АЕС програму та комплекс заходів було переглянуто, зокрема додано інформаційний контент щодо необхідності підготовки населення з цивільної оборони та підтримки її на високому рівні [2, с. 3], починаючи навчання дітей з 2-го класу. Наголошувалось на обов'язковості застосування не лише плакатів, а й діафільмів, магнітофонних записів з обов'язковими практичними заняттями та тренувальними діями [2]. Методично доцільно для дітей такого віку, щоб для кращого засвоєння кожен прийом поділявся на окремі елементи, які б відпрацьовувались за командою вчителя (керівника) та супроводжувались необхідними поясненнями. Зауважимо, що пропонувані для вчителів методичні рекомендації з проведення занять з цивільної оборони представлено настільки обґрунтовано й деталізовано, що не залишає місця для помилок, а багатотисячні тиражі подібних видань та їх доступність сприяли реалізації вимоги обов'язкового навчання з цивільної оборони.

В контексті шкільних навчальних планів того періоду зауважимо, що окремі теми курсу цивільної оборони органічно доповнювали інформацію з початкової військової підготовки (зокрема і в частині надання першої медичної/домедичної допомоги), що також сприяло реалізації принципів комплексності, системності та взаємодоповнюваності у здійсненні військово-патріотичного виховання учнівської молоді. Такий підхід до організації був би доречним і в умовах сучасного закладу освіти.

Продуктивним практико-орієнтованим напрацюванням вбачаємо також організацію масових заходів за участю усіх верств населення, наприклад, щорічне проведення смотрів-конкурсів на краще утримання та використання захисних споруд та їх готовність до прийому населення [5]. Рекомендувалось проводити їх у чотири етапи (підготовчий, районний, міський, обласний) із обов'язковою участю та заохоченням співробітників (учасників освітнього процесу). Штаби цивільної оборони кожної області України укладали рекомендації з нормативними вимогами проведення відповідних заходів та контролювали їх дотримання під час виконання. Наголосимо, що окремі позиції таких рекомендацій, зокрема щодо підтримання робочого стану споруд, систем експлуатації, дотримання санітарно-гігієнічних вимог, пожежної та іншої безпеки, забезпечення водопостачанням та водовідводом, аварійними системами тощо не втратили своєї актуальності й дотепер. На наше переконання, особливого значення в умовах сьогодення набуває напрям самопомочі та взаємодопомоги, знання та уміння чого бракує сучасній молоді. Аналогічна ситуація і з наданням першої медичної / домедичної допомоги.

Незамінну роль у здійсненні просвітницької діяльності з питань цивільного захисту населення відігравали екскурсії до постійно діючих музейних комплексів, постійні та змінні музейні експозиції з актуальних питань, змінні стендові доповіді тощо. Наголосимо, що напрями експозицій музейних установ охоплюють багато аспектів, серед яких і безпека населення, що передбачає реалізацію суспільних завдань і функцій забезпечення його життєдіяльності на усіх вікових етапах. Відзначимо експозиції музеїв при таких закладах вищої освіти як Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України та Львівського державного університету безпеки життєдіяльності.

Наголосимо, що у формуванні державницької свідомості просвітницька діяльність відіграє свою певну роль, оскільки сприяє цілеспрямованому формуванню самосвідомої особистості.

Висновки. Актуалізація досвіду просвітницької діяльності з питань цивільного захисту та ретрансляція його на сучасну практику військово-патріотичного виховання молоді дозволяє значно підвищити як рівень захисту населення в умовах нестабільності, так і рівень громадянської відповідальності, оскільки, на жаль, має місце ситуація відсторонення молоді від реалій, в яких перебуває українська держава та підміна свідомого сприйняття дійсності на промоакції та рекламні сюжети, що породжує децю неадекватне сприйняття існуючих загроз та викликів щодо власної безпеки та безпеки оточуючих; а інколи навіть несвідоме створення ситуацій нестабільності та ризиків.

Перспективами подальших досліджень визначаємо окреслення ідеологічної складової просвітницько-педагогічної діяльності з питань цивільного захисту населення.

References

1. Горбенко Т. П. Гражданская оборона. Методические указания к комплекту учебных плакатов. Киев: Общество Знание Украинской ССР, 1972. 37 с.
Gorbenko T. P. (1972). Grazhdanskaya oborona. Metodicheskiye ukazaniya k komplektu uchebnykh plakatov [Civil defense. Methodical instructions for a set of educational posters]. Kiev: Obshchestvo Znaniye Ukrainskoy SSR, USSR.
2. Гражданская оборона в общеобразовательной школе. Методические рекомендации для проведения занятий во 2-х и 5-х классах. Киев: Радянська школа, 1989. 92 с.
Grazhdanskaya oborona v obshcheobrazovatel'noy shkole. Metodicheskiye rekomendatsii dlya provedeniya zanyatiy vo 2-kh i 5-kh klassakh [Civil defense in secondary schools. Methodical recommendations for conducting classes in the 2nd and 5th grades]. (1989). Kiev, USSR : Radyans'ka shkola.
3. Кузьменко Е. П., Королев О. А., Земитан В. И. Гражданская оборона. Киев: Головное издательство издательского объединения «Вища школа», 1985. 151 с.
Kuz'menko Ye. P., Korolev O. A., Zemitan V. I. (1985). Grazhdanskaya oborona [Civil defense]. Kiev, USSR : Golovnoye izdatel'stvo izdatel'skogo ob'yedineniya «Vishcha shkola».
4. Науковий збірник Інституту державного управління у сфері цивільного захисту. URL: <https://iducz-journal.com.ua/index.php/iducz>
Naukovyy zbirnyk Instytutu derzhavnoho upravlinnya u sferi tsyvil'noho zakhystu [Collected Scientific Papers of the Institute of Public Administration in the Sphere of Civil Protection]. Retrieved from <https://iducz-journal.com.ua/index.php/iducz>
5. Рекомендации по проведению смотров-конкурсов на лучшее содержание, использование защитных сооружений и их готовность к приему укрываемых. Штаб гражданской обороны Херсонской области. Херсон, 1985. 11 с.
Rekomendatsii po provedeniyu smotrov-konkursov na luchsheye sodержaniye, ispo'zovaniye zashchitnykh sooruzheniy i ikh gotovnost' k priyemu ukryvayemykh. Shtab grazhdanskoy oborony Khersonskoy oblasti [Recommendations for holding review contests for the best content, use of protective structures and their readiness to receive sheltered ones. The headquarters of the civil defense of the Kherson region]. (1985). Kherson, USSR.

Bohdanov Ye.

ORCID 0000-0002-4559-3052

Ph.D. student of the Department of Pedagogy and Education Management,
Municipal Higher Educational Institution
«Kherson Academy of Continuing Education» of Kherson Regional Council,
(Kherson, Ukraine) E-mail: a7591761@gmail.com

EDUCATIONAL ACTIVITIES ON CIVIL DEFENSE AT EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF UKRAINE (70-80s OF THE XX CENTURY)

New social challenges related to national security, protection of the population, awareness of the need to use means of individual and personal protection in conditions of military instability lead to increased attention to youth's military-patriotic education and the need to update the productive achievements of the last century on the outlined issues, as the country has had significant developments that should be adapted to modern conditions.

The purpose of the article is to update the experience of educational activities on civil defense (70-80s of the XX century) in the context of youth's military-patriotic education and increase of the population's protection level in conditions of instability. Principles of the unity of the historical and logical, sequence, continuity, connection of theory with practice comprise the **methodological basis**.

The scientific novelty consists in the actualization of productive ideas of 70-80s of the XX century on the implementation of youth's military-patriotic education, in particular through educational activities on civil defense with an emphasis on certain conditions under which these activities will be effective.

Conclusions. Updating the experience of educational activities on civil defense and its retransmission to the modern practice of youth's military-patriotic education can significantly increase both the level of the population's protection in conditions of instability and the level of civic responsibility, because, unfortunately, there is a situation of youth's disengaging from the realities in which Ukraine is and the substitution of conscious perception of reality for promotions and advertisements, which creates a kind of an inadequate perception of existing threats and challenges to their safety and the safety of others; and sometimes even the unconscious creation of situations of instability and risk. Prospects for further research are the outlining of the ideological component of educational and pedagogical activities on civil protection.

Key words: educational activities, civil defense, educational institutions, public protection, military-patriotic education.

Стаття надійшла до редакції 5 листопада 2020 р.

Рецензент: доктор педагогічних наук, професор І. Я. Жорова